

ISSN 2411-4758 (Print) 2518-1602 (Online)

Native word in ethnocultural dimension, Drohobych, Posvit, 2018, pp. 181-150.

DOI: <https://doi.org/10.24919/2411-4758.2018.140232>

УДК 373.3.091.33:811.161.2'367

ВИВЧЕННЯ ЕЛЕМЕНТІВ СИНТАКСИСУ В ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ: КОМУНІКАТИВНО-ДІЯЛЬНІСНИЙ ПІДХІД

Леся ЛУЖЕЦЬКА,

старший викладач кафедри філологічних дисциплін та методики їх викладання у початковій школі, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка (Україна, Дрогобич)
lesya.luzhetska@ukr.net

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-2136-9320>

Research ID N-1414-2018 <http://www.researcherid.com/rid/N-1414-2018>

Статтю подано до редакції / The article is submitted to the editorial board:
07.08.2018

Статтю опубліковано / The article published 15.11.2018

У статті наголошено на важливості вивчення елементів синтаксису в початковій школі, необхідності здійснення комунікативно-діяльнісного підходу до опрацювання основних синтаксичних понять на уроках української мови. Зазначено, що основною одиницею зв'язного мовлення є речення, з'ясовано, що на уроках української мови в початковій школі проводиться систематична, цілеспрямована робота над засвоєнням молодшими школярами відомостей про речення. Підкреслено, що робота над елементами синтаксису спрямована на розвиток зв'язного мовлення учнів.

Ключові слова: елементи синтаксису; комунікативно-діяльнісний підхід; комунікативна компетентність; мовленнєвий розвиток; мовна особистість.

STUDYING OF SYNTAX ELEMENTS AT THE ELEMENTARY SCHOOL: COMMUNICATIVE-ACTIVITY APPROACH

Lesya LUZHETSKA,

Senior teacher; department of philological sciences and techniques of teaching in elementary school, Drohobych State Pedagogical University named after Ivan Franko (Ukraine, Drohobych)
lesya.luzhetska@ukr.net

The article states that study of the syntax elements in elementary school has a special significance today, which is explained primarily by the purpose of the initial course of the Ukrainian language - to help junior pupils in acquiring the grammatical structure of their native language, to acquaint them with different ways of expressing their thoughts, thus ensuring a proper level of development coherent speech of pupils. While processing the elements of syntax at the Ukrainian lessons in elementary classes it is expedient to carry out a communicative-activity approach which foresees assimilating by the pupils of each class the necessary minimum of theoretical knowledge about sentences and developing in them, on the basis of this knowledge, practical skills to use the sentences of different types in their own speech.

The purpose of the article is, on the basis of the worked up literature, own observations over the learning process at the Ukrainian language lessons in elementary school, to underline the importance of knowledge of the syntax for the formation of the linguistic personality of a junior pupil and to emphasize the necessity to realize a communicative-activity approach to the elaboration of the basic syntactic concepts at the Ukrainian language lessons in the elementary school.

After analyzing the research of the problem of studying the elements of syntax in elementary school on the basis of the communicative-activity approach and after conducting the observation over the educational process at the Ukrainian language lessons during the processing of separate syntactic themes by junior pupils, we conclude that the implementation of the communicative-activity approach during the study of language phenomenon ensures the realization in pupils the integral principle while studying language and promotes the speech development of pupils.

Studying the language based on the communicative-activity approach allows to achieve significant results in the formation of the linguistic personality of a pupil and meets the modern requirements towards education, therefore undoubtedly requires further well-grounded research.

Keywords: elements of syntax; communicative-activity approach; communicative competence; speech development; linguistic personality.

Постановка проблеми. В українському суспільстві протягом останніх років відбувається переорієнтація мовної освіти на забезпечення комунікативної компетентності учнів. Як зазначається у пояснювальній записці до нової програми з української мови, основною метою початкового курсу української мови є «формування ключової *комунікативної компетентності* молодшого школяра, яка виявляється у здатності успішно користуватися мовою (всіма видами мовленнєвої діяльності) в процесі спілкування, пізнання навколишнього світу, вирішення життєво важливих завдань» [4,3].

Формування комунікативної компетентності учнів є одним з найактуальніших питань мовної освіти в Україні і потребує подальшого глибокого опрацювання. Адже мовленнєвий розвиток, якого досягли діти в початкових класах, є провідним чинником, що забезпечує успішність у

подальшому навчанні, особистісній реалізації і професійній діяльності дорослої людини [3,15].

На сучасному етапі розвитку нашого суспільства особливо значущою стає компетентно спрямована освіта, яка передбачає реалізацію принципу «навчатись діючи». Це означає, що сучасні учні, починаючи з молодшого шкільного віку, повинні не тільки здобувати знання, у них мають сформуватися відповідні компетентності, уміння й навички застосування набутих знань у практичній діяльності. Реалізації цього сприяє комунікативно-діяльнісний підхід до вивчення мови, який покладений в основу чинних програм з української мови. Саме за цього підходу відбувається цілісне вивчення мови й мовлення, що дозволяє школярам збагачуватись необхідними теоретичними знаннями про те чи те мовне явище й водночас, використовуючи ці знання, будувати власні зв'язні висловлювання усного чи письмового характеру. Як відомо, вільне володіння рідною мовою сприяє розумовому й загальному розвитку дітей, дає їм змогу висловлюватися правильно, чітко, зрозуміло, почуватися комфортно у спілкуванні з однолітками та людьми інших вікових категорій.

Аналіз досліджень. Оскільки сьогодні мовленнєвий розвиток учнів вважається пріоритетним, то цілком зрозумілим є той факт, що в методиці навчання української мови простежується тенденція підпорядкування мовних знань розвитку мовленнєвих умінь, тобто відбувається цілісне вивчення мови й мовлення. Процес навчання української мови спрямований на її засвоєння як засобу спілкування через залучення школярів до активної комунікативної діяльності.

Про вивчення мови на комунікативних засадах читаємо в працях таких учених, як М. Вашуленко, Л. Варзацька, М. Пентилюк, В. Бадер, О. Хорошковська, Г. Шелехова та ін. «Зазначимо, що навчання мови на комунікативних засадах передбачає: засвоєння мовних одиниць, необхідних і достатніх для спілкування українською мовою; формування на цій основі частково мовленнєвих (орфоепічних, лексичних, граматичних) умінь і навичок; формування умінь і навичок з усіх видів мовленнєвої діяльності (аудіювання, говоріння, читання, письма); формування комунікативних умінь і навичок, тобто умінь діалогічного й монологічного мовлення, яке зумовлене відповідним мотивом, орієнтацією на слухача і зміст якого залежить від ситуації спілкування» [6, 41].

Важливим шляхом реалізації мовної політики на сучасному етапі є комунікативно-діяльнісний підхід до вивчення мови. На думку М. Пентилюк, комунікативно-діяльнісний підхід передбачає дотримання принципу цілісного вивчення мови і мовлення [5, 9]. Г. Шелехова вважає

комунікативно-діяльнісний підхід одним з основних у навчанні рідної мови, за якого процес оволодіння мовленням має здійснюватися в ході розв'язання усних і письмових завдань, розташованих у порядку наростання їх складності [7,2].

У методичній системі сучасної початкової мовної освіти поєднано традиційний системно-описовий підхід з комунікативно-діялісним, що передбачає орієнтацію на всі чотири види мовленнєвої діяльності: слухання і розуміння (аудіювання), говоріння, читання і письмо [1,3].

На думку вчених (М. Вашуленко, Л. Варзацька, М. Пентилук та ін.), найбільш ефективним засобом реалізації комунікативно-діялісного підходу до вивчення мовознавчого матеріалу є опора на текст. Опрацювання мовних явищ на основі тексту дозволяє учням не тільки повнішою мірою збагнути сутність виучуваного явища, а й вдосконалювати власне мовлення, збагачуючи свій словниковий запас новими лексемами, синтаксичними конструкціями тощо. Отож і під час вивчення елементів синтаксису в початковій школі доцільно використовувати різноманітні тексти для виконання вправ і завдань. Реалізація комунікативно-діялісного підходу під час вивчення синтаксису слугує основою для подальшого, глибшого осмислення й систематизації здобутих знань, а також для вдосконалення мовленнєвих умінь і навичок молодших школярів.

Мета статті – на основі опрацьованої літератури, власних спостережень за процесом навчання на уроках української мови в початковій школі підкреслити значущість знань із синтаксису для становлення мовної особистості молодшого школяра, збагачення його лінгвістичної компетенції; наголосити на необхідності здійснення комунікативно-діялісного підходу до опрацювання основних синтаксичних понять на уроках української мови в початкових класах.

Виклад основного матеріалу. Як відомо, основною одиницею зв'язного мовлення є речення, тому навчальними програмами з української мови для початкової школи передбачена систематична, цілеспрямована робота над елементами синтаксису, над засвоєнням молодшими школярами основних відомостей про речення, його будову, типи за метою висловлювання тощо. Як зазначають провідні методисти, працювати над реченням потрібно не тільки на уроках української мови, як це здебільшого є, а й на кожному уроці навчання грамоти (1 клас), мови і читання.

Вивчення елементів синтаксису в початкових класах набуває особливого значення. Це насамперед пояснюється метою уроків української мови в початковій ланці освіти – допомогти молодшим школярам оволодіти нормами граматичної будови рідної мови, збагатити мовлен-

ня різноманітними формами і способами висловлення думки, піднести рівень розвитку зв'язного мовлення учнів [1,118].

Як впливає із зазначеного, до опрацювання елементів синтаксису на уроках української мови в початкових класах доцільно здійснювати комунікативно-діяльнісний підхід, який передбачає засвоєння учнями кожного класу необхідного мінімуму теоретичних знань про речення і вироблення у них на основі цих знань практичних умінь і навичок послуговуватися реченнями різних типів у власному – усному та писемному – мовленні. Таким чином відбувається реалізація основного спрямування початкового курсу української мови – мовленнєво-мовного. За умови здійснення комунікативно-діялісного підходу до опрацювання основних синтаксичних понять, як і до вивчення будь-яких інших мовних явищ, відбувається дуже важливий процес, який виявляється в тому, що молодший школяр отримує знання не в готовому вигляді, а здобуває їх самостійно, в процесі навчально-пізнавальної діяльності, шляхом виконання різноманітних мовно-мовленнєвих завдань.

Курс української мови для початкових класів значно оновився, у ньому чіткіше передбачено взаємодію двох складових частин: мовної освіти школярів та їх мовленнєвого розвитку. Перевага у змісті початкового курсу надається останній. Мовні знання служать важливим засобом розвитку мислення дитини, що здійснюється в процесі побудови зв'язних висловлювань, роботи над текстом, його структурою [2,12].

Отож у системі навчання на сьогоднішньому етапі розвитку вітчизняної школи має реалізовуватися органічний зв'язок між мовою і мовленням, мовленням і мисленням, має також відбуватися систематичне тренування учнів у вираженні думки. Як зазначають методисти, мовні знання (теоретичні відомості) у цій системі в жодному разі не повинні бути самоціллю, вони мають бути засобом формування й удосконалення думки, що відбувається під час побудови зв'язних висловлювань. Окрім цього, на думку М. Вашуленка, мовні знання, мовленнєві вміння та навички розглядаються як умова й компонент розвивального навчання.

У роботі над засвоєнням елементів синтаксису в початкових класах можна виокремити кілька напрямів, між якими існує тісний зв'язок: 1. Практичні спостереження за синтаксичною будовою та інтонаційним оформленням речень... 2. Формування уявлень про одиниці синтаксису – словосполучення, речення, зв'язне висловлювання (текст). 3. Засвоєння структури речення і найважливіших синтаксичних понять... 4. Поглиблення знань і вмінь із синтаксису під час опрацювання несинтаксичних тем... 5. Формування в учнів умінь використовувати у власному мовленні речення за метою висловлювання (розповідні, питальні,

спонукальні) та за інтонацією (неокличні, окличні). 6. Застосування набутих знань і вмінь із синтаксису у практиці зв'язного мовлення [1,118].

Як бачимо, вся робота над реченням, елементами синтаксису в початковій школі спрямована на вироблення у молодших школярів умінь використовувати здобуті теоретичні знання у практиці щоденного спілкування. Ця робота вважається продуктивною за умови, коли учень, маючи ґрунтовне уявлення про речення, його будову тощо і на цій основі добре володіючи граматичними нормами рідної мови, грамотно буде зв'язні висловлювання в усній і писемній формах. Отож стає зрозумілою роль комунікативно-діяльнісного підходу в опрацюванні учнями основних синтаксичних тем, підходу, який має спрямування на цілісне вивчення мови й мовлення.

У програмах початкових класів вивчення граматики посідає чільне місце, бо саме в цих класах учні ознайомлюються з будовою рідної мови, оволодівають навичками практичного її вживання. У початкових класах вивчається матеріал, який є базовим для свідомого оволодіння мовою в середніх класах. Так, за час навчання в 1-4 класах учні повинні... засвоїти елементи синтаксису (загальне поняття про словосполучення і речення, речення розповідні, питальні, спонукальні, головні та другорядні члени речення (без уживання термінів), звертання у спонукальних реченнях, однорідні члени речення) [1,190].

Відповідно до чинної програми з української мови, елементи синтаксису вивчаються в кожному з початкових класів, тобто чітко простежується наступність в опрацюванні синтаксичних тем. Матеріал розташований у порядку складності, яка з класу в клас наростає. Так, у першому класі, в період навчання грамоти, діти вчать виділяти речення з мовного потоку, складають речення з двох-трьох слів за предметними та сюжетними малюнками, продовжують речення за поданим початком; безумовно, вчать правильно інтонувати речення, різні за метою висловлювання та інтонацією. У другому класі матеріал ускладнюється: школярі одержують уявлення про речення, його сутність (складається зі слова чи з кількох слів, виражає закінчену думку), опрацьовують типи речень за метою висловлювання (розповідні, питальні, спонукальні), встановлюють з допомогою питань зв'язок між словами в реченні. Ще більш насиченим є матеріал про речення, запропонований для опрацювання учням 3 класу. Зокрема, у третьокласників формується поняття про типи речень за інтонацією – окличні та неокличні, головні члени речення (підмет і присудок) і другорядні члени речення (без уживання термінів).

Учні 4 класу, згідно з програмними вимогами, удосконалюють свої знання про види речень за метою висловлювання та інтонацією, основу речення (підмет і присудок) і зв'язок слів у реченні, а також вивчають нову тему – «Однорідні члени речення», дізнаються про те, що однорідними можуть бути підмети, присудки і другорядні члени речення. Четвертокласники виконують чимало вправ, які спрямовані і на засвоєння необхідних теоретичних відомостей про те чи те синтаксичне явище, і на вироблення в учнів відповідних мовленнєвих умінь.

З переорієнтацією лінгводидактики на навчання мови як засобу спілкування, окрім засвоєння учнями мовних одиниць і формування частково мовленнєвих умінь (як було традиційно), питомої ваги набирає формування умінь з усіх видів мовленнєвої діяльності та власне комунікативних умінь. Оволодіння мовою як засобом спілкування не рівноцінне оволодінню мовними одиницями. Це якісно різні процеси. Окрім засвоєння мовного матеріалу, процес навчання мови як мовленнєвої діяльності передбачає і формування умінь висловлюватися, створювати тексти у процесі спілкування [6, 41].

Як свідчить практика, засвоєння молодшими школярами мовного матеріалу і розвиток їхнього мовлення часто відбувається «відірвано» одне від одного, одержані знання з мови не завжди належним чином використовуються для побудови учнями граматично правильних зв'язних висловлювань. У чинних підручниках з української мови для початкової школи подано чимало вправ, спрямованих і на засвоєння учнями мовної теорії, і на вироблення у них відповідних мовленнєвих умінь. Без сумніву, такі вправи необхідні для усвідомлення школярами сутності кожного виду речень, для вироблення у них умінь і навичок розрізняти речення за метою висловлювання, правильно їх інтонувати тощо. Виконання пропонованих у підручниках завдань сприяє мовленнєвому розвитку учнів, спонукає їх створювати власні зв'язні висловлювання, вживаючи в них різні за метою висловлювання речення. Учитель повинен пам'ятати, що мовні знання, зокрема з граматики, важливим складником якої є синтаксис, слугують основою для формування мовленнєвих умінь і навичок учнів. Однак, як зазначав В. фон Гумбольдт, «граматика повинна спиратися на мовленнєву ситуацію». Тож опрацьовуючи з учнями ту чи ту синтаксичну тему, вчитель має створювати різноманітні мовленнєві ситуації, спонукаючи дітей до побудови діалогічних і монологічних висловлювань із правильним і доцільним використанням у цих висловлюваннях вивчених мовних одиниць. Скажімо, під час вивчення теми про види речень за метою висловлювання можна запропонувати учням таке завдання: *Побудуйте зв'язне висловлювання (настанову своїм*

ровесникам), як потрібно ставитись до рідної мови. Використовуйте спонукальні речення. Скористайтесь словами з довідки: *любить..., плекайте..., дбайте..., бережіть..., збагачайте...*

Як уже зазначалось, найбільш ефективним засобом реалізації комунікативно-діяльнісного підходу до вивчення мовознавчого матеріалу є опора на текст. Тож і для роботи над синтаксичними поняттями потрібно добирати різноманітні тексти, часто дидактичного характеру, і на їх основі пропонувати учням виконати те чи те завдання, відповідно до виучуваної теми. Комунікативно-діяльнісний підхід якраз і передбачає розробку вправ на засвоєння теоретичного матеріалу і вироблення в учнів на цій основі мовленнєвих умінь.

Скажімо, учні 2 класу під час опрацювання розділу «Речення» знайомляться з типами речень за метою висловлювання – розповідними, питальними і спонукальними. Для кращого засвоєння цієї теми можна запропонувати школярам такий дидактичний вірш (авт. – Л. Лужецька):

*Цвітуть сади. Шумлять гаї.
Це речення розповідні.
Розкажуть щось тобі й мені,
І крапку ставимо вкінці.*

*Куди ідеш? Ким хочеш стати?
Питальні мусять запитати.
І ти впізнаєш їх умить:
Питальний знак вкінці стоїть.*

*Слухняним будь. Люби свій край.
Батькам завжди допомагай.
Це спонукальні. В них для нас –
До дії заклик чи наказ.*

Під час роботи над реченням учні 3 класу вивчають важливу тему – «Звертання». Передусім школярі повинні навчитися використовувати в ролі звертань форми кличного відмінка: *Марійко, Петрику, мамо, брате, Ольго Богданівно*; виділяти звертання в усній формі інтонаційно, а на письмі – розділовими знаками: комами, знаком оклику, наприклад: *Я до тебе, мово, так горнуся щиро...* . Третьюкласники дізнаються, що звертання може стояти на початку, в середині і в кінці речення; воно не виступає членом речення. Засвоєнню цієї важливої теми сприяють різ-

номанітні вправи, подані в підручниках з української мови. Зрозуміло, що робота над звертанням має практичне спрямування – навчити молодших школярів використовувати звертання у власному мовленні. Для повнішого засвоєння сутності звертання школярам можна запропонувати такі завдання:

Прочитайте речення, відшукайте звертання. В якому відмінку вони вжиті? Обгрунтуйте розділові знаки.

Вітчизно, для тебе бажаю я жити! Тобі, рідний краю, я хочу служити. Тобі, моя земле, дарую всі квіти і серця палкого любов... Цвіти ж весело, моя Україно, у сяйві чудесних обнов!

Подані слова запишіть у формі звертання: *Батьківщина, матуся, школа*. Складіть і запишіть речення з утвореними звертаннями так, щоб вони були на початку, в середині і в кінці речення.

На думку провідних методистів, учителів-практиків, використання під час опрацювання мовних тем, у тому числі, й синтаксичних, навчальних вправ на текстовій основі сприяє виробленню в учнів умінь слухати, розуміти почуте й прочитане, читати, обмінюватися інформацією, робити відповідні висновки, тобто спрямовує зусилля молодших школярів на якнайповніше оволодіння всіма видами мовленнєвої діяльності.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Проаналізувавши наукові дослідження проблеми вивчення елементів синтаксису в початковій школі на основі комунікативно-діяльнісного підходу, провівши спостереження за освітнім процесом на уроках української мови під час опрацювання молодшими школярами окремих синтаксичних тем, доходимо висновку, що реалізація комунікативно-діяльнісного підходу в процесі вивчення мовних явищ має важливе значення для збагачення лінгвістичної компетенції молодших школярів, забезпечує реалізацію принципу цілісного вивчення учнями мови й мовлення, сприяє передусім мовленнєвому розвитку учнів, як цього вимагає Державний стандарт початкової загальної освіти, оновлені програми з української мови. Навчання мови на основі комунікативно-діяльнісного підходу дозволяє досягнути вагомих результатів у становленні мовної особистості школяра, відповідає сучасним вимогам до освіти, отож потребує подальшого дослідження.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Вашуленко, М. (Ред). (2010). *Методика навчання української мови в початковій школі*. Київ: Літера ЛТД.
2. Коваль, Г., Деркач Н., & Наумчук М. (2008). *Методика викладання української мови*. Тернопіль: Астон.

3. Машина З. (2017). Формування комунікативної компетентності учнів. *Початкова школа*, 9, 15-18.
4. На допомогу вчителю початкових класів. 4 клас: навчальні програми. (2016). Київ, Освіта.
5. Пентиліук М. (1999). Наукові засади комунікативної спрямованості у навчанні рідної мови. *Українська мова і література в школі*, 3, 8-10.
6. Петрук О. (2012). Комунікативне спрямування у навчанні української мови у початкових класах шкіл з мовами викладання національних меншин. *Початкова школа*, 10, 41-44.
7. Шелехова Г. (1998). Сучасні підходи до навчання рідної мови в загальноосвітній середній школі. *Українська мова і література в школі*, 1, 2-5.

REFERENCES

1. Vashulenko, M. (Eds.). (2010). *Metodyka navchannia ukrainskoi movy v pochatkovii shkoli* [Methodology of teaching the Ukrainian language in elementary school]. Kyiv: Litera LTD. [in Ukrainian]
2. Koval, H., Derkach N., & Naumchuk M. (2008). *Metodyka vykladannia ukrainskoi movy* [Methodology of teaching the Ukrainian language]. Ternopil: Aston. [in Ukrainian]
3. Mashyna, Z. (2017). Formuvannya komunikatyvnoi kompetentnosti uchniv [Formation of the communicative competence of pupils]. *Pochatkova shkola – Elementary school, no.9*, pp.15-18. [in Ukrainian]
4. Na dopomohu vchytelvi pochatkovykh klasiv. 4 klas: navchalni prohramy. (2016). [To help the teacher of elementary school. Class 4: curriculum]. Kyiv: Osvita. [in Ukrainian]
5. Pentyliuk, M. (1999). Naukovi zasady komunikatyvnoi spriamovanosti u navchanni ridnoi movy [Scientific principles of communicative orientation in teaching native language]. *Ukrainska mova i literatura v shkoli – Ukrainian language and literature at school, no.3*, pp.8-10. [in Ukrainian]
6. Petruk, O. (2012). Komunikatyvne spriamuvannya u navchanni ukrainskoi movy u pochatkovykh klasakh shkil z movamy vykladannia natsionalnykh menshyn [Communicative orientation in teaching of the Ukrainian language at the elementary classes of schools with laying out languages of national minorities]. *Pochatkova shkola – Elementary school, no.10*, pp. 41-44. [in Ukrainian]
7. Shelekhova, H. (1998). Suchasni pidkhody do navchannia ridnoi movy v zahalnoosvitnii serednii shkoli [Modern approaches to teaching native language in a secondary school of general subjects]. *Ukrainska mova i literatura v shkoli – Ukrainian language and literature at school, no.1*, pp.2-5. [in Ukrainian]